

NA TROPACH CZEREMCHY

Roman Karczmarczyk (Wrocław)

*Kwitną czeremchy! Woń gorzka i świeża
Płynie powietrzem – skowrońcych pacierzy
Hejnał wiosenny o niebo uderza,
A kwiat się biały na gęstwinie śnieży,
Na trawę jasną, na falę potoka
Mdle listków puchy strząsając z wysoka.*

*Kwitną czeremchy! Gdy zapach gorzkawy
Wnika z oddechem piersi, gdy owiewa
Skronie i myśli, a kwiat się na trawy
Sypie – pieśń jakaś w duszy mojej śpiewa
I pod oponę niebios aksamitną
Dąży i dzwoni – gdy czeremchy kwitną...*

Maryla Wolska (1873–1930)

Do rodzaju czeremcha (*Padus*; obecnie włączony do rodzaju *Prunus*) z rodziny różowatych (*Rosaceae*) zaliczamy około 35 gatunków drzew i krzewów znanych przede wszystkim ze strefy umiarkowanej Europy, Azji i Ameryki na półkuli północnej. Ogonki ich skrętolegle ułożonych liści mają pod nasadą blaszki zazwyczaj kilka sporych gruczołków, a białe kwiaty są zespolone w zwisające grona. W dolnej części szypuły kwiatostanu znajdują się liście. Owocem jest czarny lub ciemnoczerwony, kulisty pestkowiec. Najlepiej egzystują na glebach żyznych, dobrze nawilgoconych. Jednak niektóre, *ad exemplum* z Nowego Świata czeremcha późna (*Prunus serotina*, syn. *Padus serotina*), rosną też na ubogim podłożu i znoszą suszę. Z reguły nie przeszkadza im ocienienie i dlatego widzimy je często pod koronami drzew.

W naszym kraju występują dziko jedynie dwa gatunki, a kulturuje się kilka obcych. Do najbardziej rozpowszechnionych należy czeremcha zwyczajna (*Prunus padus*, syn. *Padus avium*) o takich nazwach ludowych, jak kocierba, korcipa, korciupa, kotarba, kociapa, kucipa, smorodynia, trzemcha i trzemucha. Należy wyjaśnić, że pierwotne prapolskie określenie „trzemcha” jest przykładem rutenizmu (n.-łac. *ruthenus* – ruski), wyrazu pochodzącego z języka ukraińskiego. Na podobieństwo archaicznej nazwy ukształtowało się miasto Trzemeszno nad jeziorem Popielewskim (Pojezierze Wielkopolskie), gdzie było szczególne zgrupowanie tych drzew. W Polsce czeremcha zwyczajna obejmuje swym zasięgiem gros

obszarów nizinnych i niższe położenia górskie. Często spotykamy ją w lasach łęgowych i olszowych, jak również nad rzekami i jeziorami. Osiąga wysokość 15 m, odznacza się szeroką jajowatą koroną, zwisającymi gałęziami oraz grubymi pędami z białymi przetchlinkami. Niekiedy tworzy pędy odroślowe i przekształca się w krzew. Jej system korzeniowy jest płytki, lecz rozległy i mocny. Czeremcha zwyczajna rośnie szybko, ale nie żyje długo, bo zaledwie 80 lat. Można jeszcze przypomnieć, że najgrubsze drzewo rosnące niedaleko Poznania w miejscowości Brączewo w leśnictwie Daniele (nadleśnictwo Oborniki) ma obwód 163 cm i wysokość 17 m.

Ryc. 1. Czeremcha zwyczajna (*Prunus padus*). Za: Otto Wilhelm Thomé, Flora von Deutschland, Österreich und der Schweiz, Band 3, Gera 1905 (www.BioLib.de).

Eliptyczne, ostro piłkowane, piętnastocentymetrowe liście są na spodniej stronie sinozielone, z rudymi włoskami w kątach nerwów. Kwiaty w zwisających kwiatostanach powstają u schyłku kwietnia i w maju. Wydzielają sporo fitoncydów – lotnych substancji zwalczających bakterie. Nie tylko one mają specyficzny zapach, lecz również rozrzucone liście i zerwana kora, w której stwierdzono 2% amigdaliny. Dojrzewające w sierpniu słodko-gorzkie owoce o czarnej barwie osiągają średnicę 8 mm. Opisywany gatunek jest częsty w Europie, Syberii Zachodniej, na Kaukazie i w Azji Centralnej. W Alpach dochodzi do 2200 m n.p.m.

Ryc. 2. Kwiatostany czarernchy zwyczajnej (*Prunus padus*). Fot. Grzegorz Wójcik.

W liściach i owocach zidentyfikowano między innymi takie glikozydy cyjanogenne, jak prunaurazyna i prunazyna, garbniki, śluz, antocyjany, cukry, sole mineralne, a z kwasów organicznych wyodrębniono jabłkowy i cytrynowy. Zawarta w nasionach amigdalina wytwarza w wyniku szybkiego hydrolitycznego rozkładu bardzo toksyczny cyjanowodor (kwas pruski). W naszym kraju owoce czarernchy nie są wykorzystywane w skali przemysłowej. Decyduje o tym nieznaczna ilość miąższu i niezbyt dobry smak. Niemniej jednak w gospodarstwie domowym można je użytkować do produkcji wina i marmolady. Trzeba dodać, że w dawnych czasach odgrywały większą rolę w wyżywieniu ludności. Miasta były zobowiązane do przechowywania zapasu mąki czarernchovej, aby mieć zaopatrzenie na okres kryzysu. Dzięki naszym rodakom deportowanym w głąb carskiego

imperium po roku 1863 tamtejsi mieszkańcy zapoznali się z nią i po dzień dzisiejszy stanowi ona gdzieś dodatek do wypieku chleba, który długi czas zachowuje świeżość. Oprócz tego służy do wyrobu różnych ciast i pierogów. Ponadto w Rosji i Szwecji chętnie konsumowano potrawę z owoców czarernchy gotowanych w mleku.

W medycynie ludowej korzystano z młodych liści ze względu na ich cechy odkażające i bakteriobójcze oraz z kory o właściwościach ściągających, moczopędnych i przeciwreumatycznych.

Znacznie większą rolę czarerncha odgrywa w fito-

terapii zwierząt. Okłady sporządzone z owoców i liści są pomocne w stanach zapalnych skóry oraz stawu ramiennego, grzybicy, owrzodzeniach, guzach ropnych, jak również w uszkodzeniach rąk i kopyt. Z kolei liszaje, uszkodzenia skóry i owrzodzenia zwierząt domowych leczymy odwarem z liści uzupełnionym pięcioprocentowym roztworem propolisu. Natomiast rany u koni wynikłe z oparzenia pod chomątem likwidujemy odwarem z kory, a ropnie na skórze przy-
mocz kami z liści czarernchy i olchy.

Drewno o żółtawym bielu i brązowożółtej twardzieli ma drobne słoje, jest lekkie, twarde i mocne. Służy najczęściej do produkcji drobnych wyrobów stolarskich.

Z uwagi na zalety dekoracyjne dostrzegalne nie tylko w urodzie kwiatów i owoców, ale też bardzo ładnych liści po jesiennym przebarwieniu na kolor żółty

i czerwony, a także ze względu na to, że jest źródłem pokarmu dla ptaków, gatunek ten warto częściej uprawiać w parkach i zadrzewieniach krajobrazowych, zwłaszcza na terenach podmokłych. Atrakcyjna jest również popularna odmiana *Prunus padus* 'Colorata' o czerwono-brązowych liściach i ciemnoróżowych, pachnących kwiatach.

Ryc. 3. Różowo kwitnąca czeremcha zwyczajna (*Prunus padus*) 'Colorata'. Fot. Leszek Mularczyk.

Czeremcha nie była obca człowiekowi od czasów prehistorycznych. Wskazują na to szczątki odkryte w palafitach (domach wzniesionych na platformach umieszczonych na palach) z neolitu i brązu w Szwajcarii i Niemczech oraz w prasłowiańskich osiedlach, między innymi Pragi i Raciborza. Najstarszy historyk grecki Herodot z Halikarnasu (ok. 485–425) informuje nas o jej użytkowaniu przez lud Agrippeów (antenci Baszkirów). Ponadto pisał o niej filozof i uczyony Teofrast z Eresos na wyspie Lesbos (370–287). W średniowieczu uzyskała nazwę *Cerasus racemosa*. Owoce konsumowano z dodatkiem soli, a niezależnie od tego wytwarzano też alkohol. W XVI stuleciu figurowała u zielarzy jako *Prunus silvestris*. Stanowiła również obiekt zainteresowania niemieckiego lekarza i przyrodnika Theophrastusa Bombastusa von Hohenheima Paracelsusa (1493–1541), jak też niestrudzonego badacza roślin Hieronymusa Bocka (1498–1544) zwanego Tragusem i badacza flory Italii nazwiskiem Pietro Andrea Mattioli (Matthiolus) ze Sieny (1500–1577).

Warto jeszcze wspomnieć o jej związku z mitami – w Szwajcarii uważano, że chroni domostwa przed piorunami, a gałązkami „dekorowano” drzwi niewiast o niezbyt chwalebnej reputacji.

Czeremcha skalna (*Prunus padus* subsp. *borealis*, syn. *Padus petraea*) jest rodzima na obszarach górskich środkowej i zachodniej Europy oraz w Skandynawii. U nas jej nieliczne stanowiska istnieją w Karkonoszach i Bieszczadach – w pasie wysokościowym 1050–1280 m n.p.m., a dwa stanowiska

w Tatrach odnotowano w piętrze kosodrzewiny. Ma pokrój krzewiasty, liście mniejsze i grubiej piłkowane niż u podgatunku typowego, kwiaty bezwonne we wzniesionych gronach i dość smaczne owoce. Podlega całkowitej ochronie, a ponadto figuruje w *Polskiej czerwonej księdze roślin*, uwzględniającej gatunki zagrożone wyginięciem. Trzeba też zaznaczyć, że przez niektórych profesjonalistów, między innymi tak znanych jak profesor Władysław Bugała, jest uważana za podgatunek czeremchy zwyczajnej. Należałoby wprowadzić ją do uprawy, gdyż nadaje się doskonale do zadrzewień terenów górskich.

Z gatunków introdukowanych spotykamy najczęściej czeremchę późną (*Prunus serotina*, syn. *Padus serotina*), inaczej amerykańską, która rośnie dziko w lasach Ameryki Północnej na obszarze od Kanady po Georgię, Luizjanę i Teksas. Osiąga wysokość 30 m i średnicę pnia 1 m, natomiast w Europie dorasta do połowy tego rozmiaru. Na naszym kontynencie zaczęto ją kultywować w XVII stuleciu, w Polsce zaś dopiero 200 lat później. Jej nagie pędy wyróżniają się dobrze widocznymi białymi przetchlinkami, a eliptyczne ciemnozielone liście są na spodniej stronie jaśniejsze i wzdłuż nerwu głównego rdzawo owłosione. Jesienią absorbują nas piękną żółtą barwą. Kwiaty powstające po rozwoju liści, w maju i czerwcu, są zespolone w wąskie, 15-centymetrowe grona i wznoszą się ku górze. Owoce o wielkości nasion grochu, początkowo krwistoczerwone, są po dojrzeniu w sierpniu czarne i błyszczące. Nie wymaga żyznych gleb, rozwija się bez przeszkód na podłożu suchym, piaszczystym i kamienistym, zarówno w cieniu, jak i w słońcu. Doskonale znosi niskie temperatury powietrza, a poza tym charakteryzuje się szybkim wzrostem i wielką ilością owoców dostarczających ptakom obfitego pokarmu. Oprócz tego wykazuje znaczną odporność na choroby i szkodniki. Może być ozdobą wszelkich zadrzewień krajobrazowych, tak jak coraz częściej rośnie w naszych miastach. Należy jednak pamiętać, że wprowadzona do lasów jako domieszka podszytu szybko dziczeje i staje się uciążliwym chwastem zagrażającym rodzimej florie.

Uprawiana czasem czeremcha wirginijska (*Prunus virginiana*, syn. *Padus virginiana*) wykazuje podobieństwo do poprzedniej. Jest niezbyt dużym, rozgałęzionym krzewem lub niskim drzewkiem o szerokoeliptycznych liściach i czerwono-brunatnej korze. Pochodzi z Ameryki Północnej, gdzie bytuje od Kolumbii Brytyjskiej na północy do Teksasu, Kalifornii i Nowego Meksyku na południu. Na wschodzie obejmuje Nową Funlandię, Karolinę Północną, sięgając do Krainy Wielkich Jezior i Wielkich Równin. Karmi ptaki i niedźwiedzie, a dla tubylców była ważnym

dostarczycielem witamin. Nie zawiera zbyt wiele amigdaliny i dlatego nie istnieje groźba powstawania trującego cyjanowodoru. Indianie suszyli owoce wraz

grona po 5–15 powstają w maju. W takich miastach rosyjskich, jak Petersburg, Nowosybirsk i Omsk jest często widoczna w zieleni miejskiej, a ponadto służy

Ryc. 4. Kwiatostan czeremchy zwyczajnej (*Prunus padus*) 'Colorata'. Fot. Hanna Grzeszczak-Nowak.

z nasionami, mełli je i używali jako dodatek do mięsa bizonów.

Czeremcha Maacka (*Prunus maackii*, syn. *Padus maackii*) jest drzewem o stożkowatej koronie, osięgającym wysokość 15 m. Jej gładka, żółtawobrazowa korowina łuszczy się cienkimi poprzecznymi płatkami, które się zwijają. Jajowate lub eliptyczne, drobno piłkowane, 12-centymetrowe liście są na spodniej stronie pokryte gruczołkami. Występuje w północnych Chinach, na Półwyspie Koreańskim oraz w dorzeczu Amuru i Ussuri. Kwiaty zespolone w krótkie

do obsadzania dróg. Nie obawia się chorób ani szkodników, najbardziej odpowiadają jej żyzne i wilgotne gleby oraz chłodny klimat. Odznacza się ładnym zabarwieniem korowiny i pięknym jesiennym przebarwieniem liści, które wiosną pojawiają się bardzo wcześnie. W naszym kraju znana jedynie z ogrodów botanicznych i arboretów, zasługuje na kultywację w zieleni miejskiej północnej i północno-wschodniej części Polski, jak też na Podkarpaciu i w rejonie Gór Świętokrzyskich.